

Паэтычны кантэкст Максіма Танка: нацыянальна-культурны кампанент

Напрыканцы ХХ ст. у беларускім мовазнаўстве сталі з'яўляцца працы па пытаннях узаемадзеяння мовы і ментальнасці, культуры, чалавека, этнасу, грамадства. Пра вывучэнне культуры праз мову пісалі В.В. Іваноў, А. Брукнер, У.М. Тапароў, М.І. Талстой, Н.Б. Мячкоўская, В.А. Маслава.

Этналінгвістычныя даследаванні, звязаныя з вывучэннем абрадавай лексікі і тэрміналогіі, праводзяць В.П. Трайкоўская, Ф.Д. Клімчук, М.А. Ісачанкава, А.І. Халяўка, І.Я. Яшкін, Н.В. Івашына, А.Ф. Рогалеў. Працы па этналінгвістыцы і лінгвакультуралогіі маюцца ў В.А. Маславай, Л.М. Чумак, С.І. Санько, Н.Б. Мячкоўскай, М.М. Аляхновіча, Л.В. Леванцэвіч. Даследаванні А.М. Рудэнка, А.А. Кожынава, Т.Р. Рамзы прысвечаны аналізу нацыянальных канцэптаў. Захаванне нацыянальнай культуры ва ўстойлівых адзінках разглядаюць А.С. Аксамітаў, Т.В. Валодзіна, Г.І. Лапаціна, А.І. Халяўка, У.І. Коваль, А.Л. Садоўская, В.А. Ляшчынская. Этналінгвістыку і фальклор, этналінгвістыку і міфалогію даследуюць Т.В. Валодзіна, І.А. Жылінская, І.А. Еўтухова, А.А. Казанцава, Л. Чарнышова, У.М. Сысоў, І.А. Швед, М.А. Лобач, М.А. Камарова, С.І. Санько, У.А. Васілевіч, В.М. Шарая, Р.М. Кавалёва, М.П. Антропаў і інш.

У змесце аб'екта даследавання этналінгвістыкі і лінгвакультуралогіі можна выдзеліць некалькі напрамкаў: 1) безквівалентная лексіка; 2) міфалагізаваныя моўныя адзінкі: абрадава-рытуальныя формы культуры, легенды, звычаі, павер'і ў кантэксце мовы; 3) парэміялагічны фонд мовы; 4) эталоны, стэрэатыпы, сімвалы, рытуалы; 5) маўленчы этыкет і інш. Нас цікавіць, наколькі адлюстроўваюцца асаблівасці беларускай нацыянальнай культуры, звычаі, павер'і ў вершах М. Танка. Для аналізу былі ўзяты вершы са зборніка "Выбранае" (1993). Мы звярнулі ўвагу найперш на вербалізацыю міфалагізаваных моўных адзінак і нацыянальных канцэптаў.

Найперш вылучаюцца вершы, розныя па часе напісання, у назве якіх – міфічныя істоты, звычаі, прыкметы, рытуалы. Міфалагемы рэпрэзентуюцца ў самой назве вершаў, сярод якіх – "Лесавік і палявік" (1967), "3 дзённіка д'ябла" (1977), "Пра адпушчэнне грахоў" (1989), "Прыкметы" (1989), "Тайная вячэра" (1989), "У ноч на Яна" (1989), "Малітва за старых коней" (1989), "На дзяды" (1989).

У вершах, напісаных у трыццатыя і ў шасцідзясятыя гады, сярод слоўкаларонімаў з вобразнай семантыкай, якая рэалізуецца ў нацыянальна-культурнай канатацыі, вылучаецца па частотнасці ўжывання лексема чорны. Каларонім "чорны" ўжываецца М. Танкам з прамым і канататыўным значэннем. Канатацыя суадносіцца перш-наперш з вобразным уяўленнем: чорны *'які мае колер сажы, вугалю, самы цёмны з усіх колераў'* + *'негатыўны, варожы, які нясе небяспеку, зло, насілле'*. Прамое значэнне выступае ў наступных радках: *...перад апошняю дарогай / Ніяк яе адмыць рук не маглі / Ад скіб зямлі, / Ад каласоў і сонца, / Ад пялёнак і ануч, / Ад чорных і распаленых гаршкоў...* ("Мышце бабкі Уляны", 1967). Аднак у

большасці выбраных намі кантэкстах каларонім “чорны” ўжываецца з канататыўным значэннем.

Чорны колер – гэта колер ночы і зямлі, які сімвалізуе зараджэнне любога жыцця, знак смерці, сімвал чорнай магіі. Чорны ў паэзіі М. Танка – гэта сімвал смерці, бяды. Эпітэтам “чорны” ў вершаваным кантэксце М. Танка надзяляюцца найперш назвы жывых істот (конь, сабака, кот, арол), якія набываюць сімвальнае значэнне ў беларускай (славянскай) міфалогіі. Важнасць канцэптаў падкрэсліваецца частотнасцю іх ужывання ў літаратурнай мове. Паэтычныя вобразы жывёл у беларускай лірыцы адзначаюцца з наступнай частотнасцю: *конь, сабака, змяя, воўк, кот*. Як правіла, такія вобразы заснаваны на старажытных міфалагічных уяўленнях славян пра жывёл. Імклівы рух свету, ветру, маланкі, грому, вады, стралы і каня старажытны чалавек лічыў аналагічным, здольным замяніць адно другое ў міфе. Таму аўтар выкарыстоўвае параўнанне ‘*вецер скуліць сабакам чорным*’: *Сабакам чорным вецер скуліць / Гдз і зэрым мурам, над Лукішскім* (“Вільня”, 1936). Вобраз сабакі ў славянскай культуры амбівалентны, таму сімвалізуе дабро – зло, розум – нерозум, праўду – падман. Для беларусаў фразеалагізмы з кампанентам сабака амаль усе з’яўляюцца носбітамі негатыўнай ацэнкі, адмоўнай кантатацыі.

Уласціваасці грому і маланкі прыпісваюцца каню. Міфічны конь лётае над воблакамі, таму ён збліжаецца з птушкай. Суадносячыся з агнём, конь сімвалізуе адначасова жыццё і смерць, агонь і ваду, дабро і зло. Конь адначасова ёсць сімвал смерці і сімвал уваскрасення сонечнага боства. У вершах М. Танка як птушка (арол), так і жывёла (конь) з’яўляюцца вестунамі бяды: *Кожны раз нешта ўсё пра бяду, / Што на чорным кані ўжо стаіць ля варот, / Пра шляхі, што на той свет вядуць...* (“Роздум караля”, 1963); *Першы арол чорны. / Чорны – смерць салдата, / Што ляжыць, паранен, / На траве прымятай* (“Два арлы”, 1961).

Праявы нячыстай сілы ў беларусаў сімвалізуе кот. Лічылася, што чорт набывае выгляд чорнага ката падчас навальніцы. М. Танк выкарыстоўвае гэты сімвал пры ачосванні набліжэння небяспекі: *Ноч палахлівая, летняя ноч над зямлёю, / Зорнаю сцяжскай адходзіць – / чорны кот крадучыся...* (“На шляху дзікіх гусей”, 1936).

Эпітэтамі “чорны” надзяляюцца з’явы прыроды і паняцці, калі распавядаецца пра горкую долю, цяжкае жыццё, складаныя перыяды ў жыцці героя – *чорны прыгон, чорныя дні, чорны прыбой, чорны снег: Можца казкай назваць ці былінаю / Песню аб чорным, / крывавым прыгоне; Ёсць дзве дарогі ў полі ды польныя... / Пойдзеш адной – / будзеш гнуцца ў няволі; / Пойдзеш другой – будзеш днямі ты чорнымі / Цяжка змагацца за лепшую долю...* (“Тры песні”, 1936). *І хочацца блізка грудзьмі прытуліцца / Да чорных ад гневу кіпучых прыбояў* (“Люблю твае, Нарач, затокі і тоні...”, 1937). *Які ён быў чорны, / Калі замятаў / След расцання з радзімай!* (“Колер снегу”, 1966).

Па-сялянску проста глядзіць паэт на сваіх аднавяскоўцаў, на іх паўсядзённае жыццё, ён адзначае шанаванне аднавяскоўцамі народных звычаяў, замоў,

знахарства. Народ ведаў, дзе, калі і як выкарыстаць слова як сродак магічнага ўздзеяння, сродак стварэння магічнага тэксту (лекаванне ад урокаў зёлкамі і малітвай; абярэг-замова з чырвонай ніткі): *Сёння не памогуць лекі ад урокаў, / Ні твае малітвы да зары, / Не засну, як даўна, поўначчу глыбокай / З сінякрылым рэхам у бары...* (“Ураклі, матуля, сына твайго людзі...”, 1937). *На шыбах пачынае днець, / Чырвонай ніткаю заляцце / Гчэ на кужэльным палатне* (“Маці”, 1943). *І сцежкаю павандравала / Збіраць траву ў барах глухіх, / Траву ад розных ран глыбокіх, / Ад дум, што камянём гнятуць, / І ад вачэй, і ад урокаў, / Што спаць начамі не даюць* (“Сустрэча”, 1956).

І ўсё тая ж назіральнасць вяскоўцаў, якая захавалася ў прыкметах і павер’ях: *Па-рознаму людзі / Прыходзяць на свет. / Адных – знойдуць / У агародзе ці ў красках, / Другіх – прынясе / Бусел, наш дамасед* (“Казкі”, 1961). *Прыляталі буслы / Ад бяды, перуноў / Асланяць / Сваімі крыламі хату...* (“Пра адпушчэнне грахоў”, 1989). *Ударыў гром на голы лес. / Гавораць. Цяжкі будзе год...* (“Ударыў гром”, 1964). *Гэта значыць, / Што час нам перагарадзіць / Вулку жэрдкамі, плугамі, трубамі-берасцянкамі...* (“Выкуп нявесты”, 1968). *Грэба, / Хоць раз у год, / Прайсціся басанож баразною за плугам, / Каб ад авідзь / Сваю даўнюю сувязь з раднёй – / Зямлёй, камянямі, травой* (“Хоць раз у год”, 1969). *Але ўжо / З пустымі / Ці поўнымі вёдрамі / Ніхто на вуліцы / Не перагрэдзіць, / Які цябе чакае дзень; / І рэдка калі заяц / Перабяжыць дарогу / І знак падасць: / Вяртайся лепш дамоў; / Паменела сарок-вяшчунняў* (“Прыкметы”, 1989).

Лексема парог з’яўляецца для беларусаў адным з важных канцэптаў. Гэта этнакультурнае знакавае паняцце, асабліва важнае і паказальнае для беларускага народа. Канцэпт заключае ў сабе яркае вобразнае ўяўленне і сукупнасць асацыяцый і канатацый, рэпрэзентуецца вербальнымі адзінкамі розных узроўняў. Аналіз вершаваных кантэкстаў дазваляе выдзеліць змест паняцця канцэпту “парог” ці тую семантычную дамінанту, якая не мяняецца з часам, якая фарміруе ядро канцэпту. Гэта паняцце ‘родны дом’: *Калі б можна так зрабіць, каб твае дарогі / Ды праходзілі зноў, ды ля майго парога...* (“Прызнанне”, 1956). *...Заўсёды грымелі калёсы, / Нібы гаварылі: – Прачніся! / Ты ўжо ля свайго парога...* (“Якія раслі тут бярозы...”, 1959).

Аналіз ужывання ў мастацкім кантэксце слоў з канататыўным значэннем і слоў-сімвалаў уяўляе цікавасць у лінгвакультуралагічным аспекце і важны для выяўлення нацыянальнай самабытнасці беларускага народа, так як мастакі слова адлюстроўваюць нацыянальны вопыт, традыцыі і светабачанне свайго народа.

Літаратура

1. Танк, М. Выбранае : вершы / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 335 с.